

LATVIJAS LAUKU TELPAS UN VIETU ATTĪSTĪBAS IZPRATNES SARUKŠANAS KONTEKTĀ

Armands Pužulis¹, Laila Kūle²

¹ SIA "Delta kompānija", e-pasts: armands.puzulis@outlook.com

² Latvijas Universitāte, e-pasts: laila.kule@lu.lv

Anotācija. Pēdējās desmitgadēs teritorijas attīstības izaugsmes paradigma saskaras ar ekonomiskās, sociālās un telpiskās sarukšanas tendenci, kas izplatīta daudzās Rietumu un postsociālisma valstīs, tostarp Latvijā. Pētījuma mērķis ir pārbaudīt sarukšanas koncepta ekonomiskās un sociālās reprezentācijas Latvijas lauku telpā. Pētījuma teorētiskie koncepti balstās uz publikāciju analīzi, empīriskie – uz 7 pašvaldību teritoriju izpēti bijušajā Alūksnes, Balvu un Gulbenes rajonā, Latvijas ZA, statistisko datu un politikas dokumentu analīzi, intervijām ar pašvaldību darbiniekiem. Pētījuma rezultātā secināts, ka Latvijas lauku telpa uzskatāma par tipisku sarūkošu teritoriju. Telpiskā sarukšana ir daudz plašāks jēdziens, kas ietekmē katru vietu Latvijā gan lauku, gan pilsētu teritorijās. Tā prasa sabiedrības attieksmes maiņu un pārmaiņas gan valsts pārvaldē, gan reģionālajā politikā. Pieejamo datu trūkums vai nepilnības reprezentē reģionālās politikas īstenošanas reālās prioritātes. Lauku telpas attīstība ir saistāma ar ekonomisko, sociālo un kultūras saišu, mēroga pārmaiņām un strukturālām pārmaiņām teritorijas ekonomiskajā pamatā. Sarukšana atstāj ietekmi uz lauku attīstības sociālo potenciālu. Tā veido nepieciešamību pēc inovatīvu, uz zināšanām un pieredzes izstrādātu, koordinētu, proaktīvu, multi disciplināru, telpisku, lokālās vietās pamatotu ekonomisku un sociāli orientētu pasākumu kopu.

Atslēgas vārdi: sarukšana, lauku attīstība, reģionālā politika, saikne starp zinātni un politikām.

Ievads

Sarukšana jeb lejupslīde (UMS RIATE *et al.* 2008) kā fenomens nav jauna parādība (Mitchell, de Waal 2009; Rybczynski, Linneman 1996; Commins 1978). Pēdējās divās desmitgadēs sarukšana lauku teritorijās izpaužas kā reindustrializācija, sociālekonomiskās pārmaiņas. Kaut gan sarukšanas procesi tiek pētīti, dažāda līmeņa

politikās tie atspoguļojas nepietiekami (Haase *et al.* 2016; Reckien, Kotilainen *et al.* 2015; Martinez-Fernandez 2011).

Materiāls un metodes

Pētījuma dati par iedzīvotāju skaitu, sastāvu, darba vietām, saimniecisko struktūru iegūti no Latvijas statistikas pārvaldes, Iedzīvotāju reģistra, Valsts ieņēmuma dienesta un pašvaldībām. Tika izmatotas salīdzinošās analīzes, datu analīzes, pašvaldību darbinieku daļēji strukturētās intervijas un pašvaldību un valsts izstrādāto plānošanas dokumentu tekstu izvērtējums.

Rezultāti

Sarukšana (angliski - *shrinking*) ir cēloņseku izraisīts procesu kopums (*pathway*) – makroprocesi ekonomikā, sociālajā un politiskajā sistēmā un arī dabas katastrofas. Iedzīvotāju skaita samazināšanās ir cēlonis vairākām problēmām – novecošanās, “smadzeņu aizplūšanai”, tukšiem mājokļiem, infrastruktūras nepilnīgai izmantošanai (Bernt *et al.* 2012). Sarukšanai ir sociālas sekas, kas ietekmē vietu dzīves kvalitāti, sociālo potenciālu un rezultātā – iespēju veidot inovācijas (Martinez-Fernandez *et al.* 2012), palikušo cilvēku kopuma prasmes, iemaņas un pat attieksmi pret esošo vidi (Delken 2008). Pētījumi koncentrēti galvenokārt uz reaģējošu pieeju, ko nosaka izaugsmes politika.

Sarukšana neiekļaujas izaugsmes stratēģijās un tiek uzskatīta par vietu degradējošu parādību (Cancler 2008). Ir arī cits skatījums – iespēja veidot mazāku, kompaktāku, kvalitatīvāku telpu, sarukšana dod papildus laiku kvalitatīvām lokālām rīcībām (Hollander, Nemeth 2011; Rhodes, Russo 2013). Vietu funkcionālās neatbilstības risinājumi ir nesaderīgo funkciju salāgošana, funkcionāli vienotu teritoriju sasaiste (Reckien *et al.* 2011). Procesu pārmaiņu neprognozējamība nosaka universālu pieeju – elastīgu reaģēšanu pretēji noteiktai stratēģijai (Pallagst *et al.* 2009). Pēdējā laikā pētījumos tiek pausta plānošanas un politikas nepieciešamība dažādos līmeņos (Hesse *et al.* 2016; Wiechmann, Bontje 2015). Latvijas Nacionālais attīstības plāns un reģionālās politikas dokumenti ir vērsti uz izaugsmi un tādējādi ir pretrunā ar demogrāfiskās sarukšanas prognozēm (Grupa 93; Karšu izdevniecība Jāņa sēta 2015). Šāda pieeja tālāk multiplicējas zemāka līmeņa dokumentos – teritorijas plānojumos, attīstības programmās un stratēģijās, kas neparedz nekādu rīcību.

Lai noskaidrotu sarukšanas apjomus laukos, analizēti iedzīvotājus skaita un darbavietu dati. Statistikā pieejamais iedzīvotājus skaits neatspoguļo reālo (klātesošo) skaitu. To izsauc iedzīvotāju brīvā deklarēšanās sistēma. Iespēja iegūt datus pēc IIN pārskaitījumiem ir neefektīva, jo uzņēmumi neregistrē reālās darba vietas, bet gan juridiskās. Dati tiek apkopoti citām valsts pārvaldes vajadzībām, piemēram, grāmatvedības uzskaitē, nevis, lai noteiktu patieso iedzīvotāju skaitu konkrētās vietās. Iedzīvotāju skaits ir būtisks sarukšanas apstākļos, lai iegūtu atvasinātos datus – piemēram, bezdarba rādītājus, lokālās ekonomikas struktūru, iedzīvotāju blīvumu u.tml. Oficiālie dati rāda iedzīvotāju skaita samazinājumu 1990.–2015.g. ZA Latvijā par vienu trešdaļu

(CSP); netiešie pašvaldību aprēķini rāda citu iedzīvotāju skaitu, samazinot to vidēji par 20–30% (Pašvaldību dati). IIN pārskaitījumi pašvaldību budžetā no citām teritorijām veido aptuveni vienu trešdaļu (VID). Nodarbināto skaits pēc faktiskās darba vietas tiek veikts, izmantojot aptauju (CSP). Tas liek domāt, ka sarukšanas apjoms ir krietni lielāks, nekā to uzrāda statistika. Paradoksāli, ka pašvaldības šie jautājumi maz interesē, jo to budžets nav tiešā veidā saistīts ar reālām darba vietām, jo tās ir dotāciju saņēmējas.

Sarukšana izpaužas kā pārmaiņas apdzīvojuma telpiskajā struktūrā. Lai gan saglabājas struktūra kopumā – pilsētas, ciemi, viensētas, tās mainās kvalitatīvi. Ekonomiskās bāzes pārmaiņas, ražošanas tehnoloģiju attīstība nosaka mazāku nepieciešamo darba vietu skaitu. Samazinoties iedzīvotāju skaitam, sarūk sabiedriskie pakalpojumi – skolas, doktorāti, pasta nodaļas, sabiedriskais transports un privātie pakalpojumi – veikali, aptiekas, bankomāti. Sabiedriskā sektora darbavietu īpatsvars no kopējo nodarbināto skaita palielinās, sabiedriskajā sektorā strādā no 1/3 lielajās pašvaldībās līdz 2/3 no visiem nodarbinātajiem (autoru vērtējums). Attīstības mēroga samazinājuma dēļ skola, asfaltēts ceļš vai uzņēmums kļūst kritisks vietas attīstības faktors kādai konkrētai vietai (ciemam). Mazās pašvaldībās, piemēram, Baltinavas novadā, nav brīvu darbavietu (pašvaldību dati) – jaunu cilvēku ieplūšana iespējama, tikai aizvietojošas esošās darba vietas. Atšķirīgie sarukšanas tempi dažādās teritorijās, piemēram, Jaunlaicene pretstatā Kupravai, norāda uz kompleksa skatījuma nepieciešamību, piemēram, izvērtēt vietējo līderu, dabas un kultūrvēsturisko vērtību, sociālā un cilvēka kapitāla lomu vietas attīstībā. Zināšanu un prasmju trūkums par sarukšanas procesiem, valsts regulējumu noteiktie ierobežojumi, finansēšanas prioritāšu centralizācija ir daži situācijas skaidrojumi. Valsts politikas atbildes reakcija uz sarukšanu laukos izpaužas kā koncentrēšana un centralizēšana. Telpiski to nosaka sabiedrisko pakalpojumu centri – hierarhizētas vietas (pilsētas un ciemi) (RPP 2013), administratīvi teritoriālā reforma – lielāku pārvaldes vienību veidošana, ražošanas un inovāciju koncentrēšanās, veidojot brīvās ekonomiskās zonas.

Interpretācija un secinājumi

Latvija pozicionējas kā sarūkoša valsts; īpaši šis fenomens ir izteikts perifērās lauku teritorijās. Ārvalstu pieredzi par sarukšanas procesiem un risinājumiem būtu lietderīgi izvērtēt Latvijas nacionālajā un lokālajā kontekstā. Esošais “klusums” Latvijas akadēmiskajā vidē, plānotāju auditorijā, politikā liek uzdot jautājumu par situācijas apzināšanos. Turpmākajos pētījumos nepieciešams plašāks skatījums, aptverot ne tikai iedzīvotāju skaita pārmaiņas. Sarukšanas pieeja prasa pārskatīt un veidot uz vietu un cilvēku orientētus daudzdimensiju datus un informāciju, kvalitatīvus pētījumus, vietējās sabiedrības iesaisti un pieredzē pamatotu politiku izvērtēšanu (Leetmaa *et al.* 2015; Foulkes, Newbold 2008). Nepieciešamība pēc inovācijām nosaka vietas līderu nozīmi un zinātnes un pārvaldes sadarbību, katras teritorijas attīstībai veidojot savus – vietai piemērotus risinājumus. Lielāku nozīmi iegūst nevis dati vai to interpretācija, bet vietas zināšanas un prasme tās lietot. Esošā uz pārmaiņām reaģējošā stratēģija jāpārvērš par pārmaiņas ģenerējošu aktīvu politiku.

Atsauces

- Bernt, M., Cocks, M., Couch, C., Grossmann, K., Haase, A., Rink D. (2012). *Shrink smart Research brief No. 2*. Leipzig: Helmholtz Centre for Environmental Research.
- Canzler, W. (2008). Transport infrastructure in shrinking (East) Germany. *German Politics & Society*, 26(2), 76-92.
- CSP – Centrālās statistikas pārvaldes dati.
- Commins, P. (1978). Socio-economic adjustments to rural depopulation. *Regional Studies*, 12(1), 79-94.
- Delken, E. (2008). Happiness in shrinking cities in Germany. A research note. *Journal of Happiness Studies*, 9, 213–218
- Foulkes, M., Newbold, K. B. (2008). Using alternative data sources to study rural migration: Examples from Illinois. *Population, Space and Place*, 14, 177–188.
- Grupa 93, Karšu izdevniecība Jāņa sēta (2015). *Publisko individuālo pakalpojumu klāsta izvērtējums atbilstoši apdzīvojumam*: <http://www.varam.gov.lv> (22.02.2016).
- Haase, A., Athanasopoulou, A., Rink, D. (2016). Urban shrinkage as an emerging concern for European policymaking. *European Urban and Regional Studies*, 23, 103-107.
- Hollander, J. B., Nemeth J. (2011). The bounds of smart decline: A foundational theory for planning shrinking cities. *Housing Policy Debate*, 21(3), 349-367.
- IR – Iedzīvotāju reģistra dati.
- Kotilainen, J., Eisto, I., Vatanen, E. (2015). Uncovering mechanisms for resilience: Strategies to counter shrinkage in a peripheral city in Finland. *European Planning Studies*, 23(1), 53-68.
- Leetmaa, K., Kriszan, A., Nuga, M., Burdack, J. (2015). Strategies to cope with shrinkage in the lower end of the urban hierarchy in Estonia and Central Germany. *European Planning Studies*, 23(1), 147-165.
- Martinez-Fernandez, C., Audirac, I., Fol, S., Cunningham-Sabot, E. (2012). Shrinking cities: Urban challenges of globalization. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36, 2213–25.
- Mitchell, C.J.A., de Waal, S. B. (2009). Revisiting the model of creative destruction: St. Jacobs, Ontario, a decade later. *Journal of Rural Studies*, 25, 156–167.
- Pallagst, K., Aber, J., Audirac, I., Cunningham-Sabot, E., Fol, S., Martinez-Fernandez, C., Moraes, S., Mulligan, H., Vargas-Hernandez, J., Wiechmann, T., Wu, T. and Rich, J. (2009). *The future of shrinking cities: Problems, patterns and strategies of urban transformation in global context*. Berkeley, CA: IURD.
- Reckien, D., Martinez-Fernandez, C. (2011). Why do cities shrink? *European Planning Studies*, 19(8), 1375-1397.
- Rhodes J., Russo J. (2013). Shrinking ‘smart’?: Urban redevelopment and shrinkage in Youngstown, Ohio. *Urban Geography*, 34(3), 305-326.
- Rybczynski, W., Linneman, P. (1996). *Shrinking Cities*. Philadelphia, PA: Wharton Real Estate Research Centre.
- RPP (2013) - *Reģionālās politikas pamatnostādnes 2013.-2019.gadam*. Rīga: VARAM.
- Wiechmann, T., Bontje, M. (2015). Responding to tough times: Policy and planning strategies in shrinking cities. *European Planning Studies*, 23(1), 1-11.
- UMS RIATE, Géographie-cités, LIG, IGEAT, University of Umeå, University of Naples ‘L’Orientale’, University of Naples 6, CUGUAT – TIGRIS (2008). *Shrinking regions: a paradigm shift in demography and territorial development*. Brussels, European Parliament.
- VID – Valsts ieņēmumu dienesta dati.

Summary

Growth in the last decade was characterized by economic, social and spatial shrinking. This phenomenon is observed in many Western and post-Soviet countries, including Latvia. The aim of the study is to examine if and how the concept of population shrinkage is represented in Latvian rural areas. Theoretical concepts used in the study are based on a review of the literature. Empirical research is carried out in seven localities of the former Aluksne, Balvi and Gulbene districts in northeastern Latvia by interviewing local government employees and analysing statistical data and policy documents. The investigation results suggest that Latvian rural areas can be defined as typical shrinking areas. Spatial shrinking is wider concept that has impact on almost all Latvian places, both in rural and urban territories. This process requires a changes in attitude among decision-makers in both state and regional government. The scarcity and incompleteness of available data is reflective of the realities of regional policy implementation. Rural spatial development is connected to changes of economic, social and cultural linkages, rescaling, and socio-economic structural changes. Shrinkage processes have an impact on rural social capital. Shrinking requires the need for a set of innovative; knowledge-, evidence- and place-based; coordinated; pro-active; multi-disciplinary; spatial; economic and socially-targeted policy measures.